

**ПРАВОВИЙ РЕЖИМ СОЦІАЛЬНИХ ВИПЛАТ, НАЛЕЖНИХ СПАДКОДАВЦЕВІ
ТА НЕ ОДЕРЖАНИХ НИМ ЗА ЖИТТЯ****LEGAL REGIME OF ANCESTOR'S WELFARE PAYMENTS
AND NOT RECEIVED OVER THE COURSE OF LIFE**

**Кухарев О.Є., д.ю.н., професор,
професор кафедри цивільного права та процесу,
Харківський національний університет внутрішніх справ**

Стаття присвячена з'ясуванню правового режиму соціальних виплат, належних спадкодавцеві та не одержаних ним за життя, а також виявленню особливостей переходу цих сум до спадкоємців та членів сім'ї померлого. Наголошено, що при переході до членів сім'ї спадкодавця належних останньому соціальних виплат відповідні відносини не є спадковими, у зв'язку з чим норми спадкового права не застосовуються для їх регулювання. Соціальні виплати переходять до членів сім'ї померлої особи в силу сингулярного («неспадкового») правонаступництва на підставі закону. З цього випливає, що право на отримання соціальних виплат виникає у членів сім'ї спадкодавця в день його смерті без необхідності оформлення права на спадщину та дотримання строків, установлених законом для прийняття спадщини. Крім того, у цьому випадку не застосовується положення статті 1224 Цивільного кодексу України стосовно усунення від права на спадкування, оскільки члени сім'ї не мають статусу спадкоємців. На членів сім'ї померлої особи не може бути покладений обов'язок задовольнити вимоги кредиторів спадкодавця, який виконується виключно спадкоємцями боржника. Нараховані спадкодавцеві соціальні виплати не враховуються при визначенні розміру обов'язкової частки у спадщині, адже не є елементом складу спадщини. Стосовно таких виплат не може бути складений заповіт, який є важливим регулятором саме спадкових правовідносин. Нарешті, соціальні виплати передаються в повному обсязі одноразовим платежем тому з членів сім'ї, хто звернувся першим, а не розподіляються між ними в рівних частках, як це мало б бути, зокрема, при спадкуванні за законом.

За відсутності членів сім'ї спадкодавця право на одержання нарахованих соціальних виплат включається до складу спадщини та успадковується в загальному порядку, що свідчить про зміну правового режиму таких коштів.

Наголошено, що до спадкоємців у порядку спадкового правонаступництва переходить не лише право на одержання фактично нарахованих спадкодавцеві сум заробітної плати, пенсії, стипендії, аліментів тощо, а й право на стягнення тих виплат, нарахування яких було безпідставно припинено спадкодавцеві за життя.

Ключові слова: спадкове правонаступництво, спадкування, спадкодавець, спадкоємець, соціальні виплати, член сім'ї спадкодавця.

The article is focused on clarifying the legal regime of the ancestor's welfare payments and not received over the course of life, as well as on identifying specific features of the transfer of these amounts to lawful heirs and family members of the deceased. It has been emphasized that in case of the transfer of the testator's welfare payments to family members the relevant relationships are not hereditary, and therefore the rules of succession are not applied to regulate them. Welfare payments are transferred to family members of the deceased due to singular ("non-hereditary") legal succession on the basis of law. It follows that the right of the ancestor's family members to receive welfare payments arises on the day of his / her death without the need to register the right to inherit and comply with the deadlines set by law for the acceptance of the inheritance. Besides, the provision of the Art. 1224 of the Civil Code of Ukraine regarding the removal from the right to inherit is not applied in this case, since family members do not have the status of lawful heirs. The family members of the deceased may not be obliged to satisfy the creditors' claims of the ancestor, which are exclusively performed by the debtor's lawful heirs. Welfare payments accrued to the ancestor are not taken into account while determining the amount of the obligatory share in the inheritance, because it is not an element of the inheritance. Last will and testament cannot be made in respect of the above amounts, which is an important regulator of inheritance legal relations. Finally, welfare payments are transferred full and complete in a lump sum to the family member who applied first, and are not distributed equally among them, as it could particularly be in case of hereditary succession.

The right to receive accrued welfare payments in case of the absence of ancestor's family members is included into the succession and is inherited in the general manner, which indicates a change in the legal regime of such funds.

It has been emphasized that lawful heirs inherit both the right to receive the amounts actually accrued to the ancestor's salary, pension, scholarship, child support, etc. and the right to recover those benefits, which were unjustifiably terminated for the ancestor over the course of life not only.

Key words: legal succession, inheritance, an ancestor, a lawful heir, welfare payments, ancestor's family member.

Постановка проблеми. Проблема визначення правового режиму соціальних виплат, належних спадкодавцеві та не одержаних ним за життя, пов'язана передусім з особливим нормативним регулюванням відповідних правовідносин. Так, згідно зі ст. 1227 Цивільного кодексу України (далі за текстом – ЦК) суми заробітної плати, пенсії, стипендії, аліментів, допомог у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, відшкодувань у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, інших соціальних виплат, які належали спадкодавцеві, але не були ним одержані за життя, передаються членам його сім'ї, а в разі їх відсутності – входять до складу спадщини.

Застосування у правовій нормі застереження «інші соціальні виплати» свідчить про їх відкритий перелік, що, своєю чергою, характеризує цю норму як диспозитивну. Наведені грошові кошти мають різні підстави призначення та виплати. Наприклад, заробітна плата сплачується на підставі трудового договору та у зв'язку з трудовими відносинами, аліменти та відшкодування шкоди у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я

можуть сплачуватися на підставі рішення суду, стипендія – у зв'язку з навчанням особи.

Виявлення специфіки переходу до спадкоємців, а також членів сім'ї спадкодавця належних йому соціальних виплат можна розглядати як відносно самостійний об'єкт науково-практичного дослідження. Це зумовлено необхідністю з'ясування правової природи відносин, що виникають внаслідок такого переходу, а також складнощами в судовій практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання посмертного наступництва належних особі соціальних виплат належить до найменш досліджених напрямів у доктрині спадкового права та розглядається переважно на рівні науково-практичних коментарів до цивільного законодавства України. За твердженням З. В. Ромовської норма ст. 1227 ЦК зробила значний крок уперед, стверджуючи справедливості і водночас необхідності усвідомлення роботодавцями, посадовими та іншими особами – носіями відповідного обов'язку того, що смерть працівника, пенсіонера, особи, яка отримує аліменти, відшкодування

за завдану шкоду, пенсію та інші соціальні виплати, за жодних обставин не буде підставою для їх «амністування» [1, с. 927].

Основа даного механізму була закладена ще правом радянської доби, яке виключало зі складу спадщини права та обов'язки спадкодавця в адміністративних, трудових, інших відносинах, якщо вони не набули цивільно-правового майнового змісту [2, с. 24].

В юридичній літературі правила, закріплені в ст. 1227 ЦК, сприймаються неоднозначно. Зокрема, С. Я. Фурса та Є. І. Фурса доходять висновку про *особливий підвид спадкування* за законом і за заповітом членами сім'ї спадкодавця на трудові та соціальні виплати, що не узгоджується зі ст. 1217 ЦК. Далі автори відзначають, що це положення суперечить волі спадкодавця, який вправі встановити, кому мають перейти всі належні йому права та обов'язки [3, с. 271]. Як підвид спадкування та виняток із принципу універсальності спадкового правонаступництва кваліфікують перехід досліджуваних сум В. М. Парасюк та Л. М. Гринь [4, с. 124, 125].

Метою статті є визначення правового режиму соціальних виплат, належних спадкодавцеві та не одержаних ним за життя, а також виявлення особливостей переходу таких виплат до спадкоємців та членів сім'ї померлого. Для досягнення окресленої дослідницької мети необхідно критично оцінити відповідні положення спадкового законодавства, цивілістичної доктрини та судової практики, що стало завданням цієї статті.

Викладення основного матеріалу дослідження. Закон установлює спеціальний правовий режим грошових сум у вигляді заробітної плати, пенсії, стипендії, аліментів, допомог у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, відшкодувань у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я тощо, які належали спадкодавцеві, але не були ним одержані за життя. Причому об'єднані такі кошти за ознакою їх призначення, адже спрямовані на досягнення єдиної мети – забезпечення спадкодавця засобами до існування. Через це спірно вважаю висловлену в цивілістиці позицію стосовно можливості застосування ст. 1227 ЦК до відносин, пов'язаних з виконанням договорів або інших зобов'язань, кредитором в яких виступав спадкодавець [5, с. 120].

Більш того, на думку В. В. Васильченка, до несплачених спадкодавцеві сум, наданих йому як засоби до існування, належать і деякі види поштових відправлень, що надходять від благодійних організацій: грошові перекази, бандеролі, посылки [6, с. 25]. В аспекті досліджуваної проблематики видається правильним, що під соціальними виплатами слід розуміти виключно грошові кошти, що не були отримані особою у зв'язку зі смертю. Невипадково в законі застосовується термін «виплати», яким важко охопити бандеролі, посылки та інші речі.

Аналіз ст. 1227 ЦК, незважаючи на лаконічність її змісту, дозволяє стверджувати про закріплення двох видів відносин:

- 1) «неспадкові», що виникають за наявності членів сім'ї, які вирішили скористатися своїм правом на одержання належних спадкодавцеві соціальних виплат;
- 2) «спадкові» – за відсутності членів сім'ї спадкодавця або нездійснення ними окресленого вище права.

При переході до членів сім'ї спадкодавця належних останньому соціальних виплат відповідні відносини не є спадковими, у зв'язку з чим норми спадкового права не застосовуються для їх регулювання, незважаючи на структурне розташування ст. 1227 ЦК у книзі 6 ЦК. Право вимоги у членів сім'ї померлої особи виникає не внаслідок спадкового правонаступництва, а на підставі іншого юридичного складу. З цього приводу І. В. Спасибо-Фатєєва правильно слушно про обмеженість переходу в спадщину таких сум на підставі прямої вказівки закону [7, с. 122, 123]. Фактично у ЦК закріплено *пере-*

важне право членів сім'ї померлого перед його спадкоємцями на отримання соціальних виплат, що належали спадкодавцеві, але не були одержані ним за життя. За наявності членів сім'ї саме вони отримують суми заробітної плати, пенсії, стипендії, аліментів, допомог у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю тощо, переважно перед спадкоємцями померлої особи. У свою чергу спадкоємці набувають право на одержання таких коштів лише за відсутності членів сім'ї спадкодавця або нездійснення ними свого переважного права.

Причому члени сім'ї спадкодавця не визначаються в законі як *спадкоємці*. Це пояснюється тим, що члени сім'ї можуть не збігатися з колом спадкоємців, які закріплюються до спадкування стосовно інших майнових прав та обов'язків спадкодавця. Наведене має місце, передусім, у разі складення заповіту на користь сторонніх осіб. Крім того, ст. 1227 ЦК має назву «*Право на одержання сум заробітної плати, пенсії, стипендії, аліментів, інших соціальних виплат, які належали спадкодавцеві*», хоча й розміщена поряд зі ст. 1225 ЦК «*Спадкування права на земельну ділянку*», ст. 1226 ЦК «*Спадкування частки у праві спільної сумісної власності*», ст. 1228 ЦК «*Спадкування права на вклад у банку (фінансовій установі)*».

У цивільному законодавстві закріпленій важливий концептуальний підхід, згідно з яким до складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті. Отже, в порядку спадкового правонаступництва переходить не певна річ або грошова сума, а саме права на них. Навпаки, в частині регулювання переходу до членів сім'ї спадкодавця належних йому соціальних виплат, законодавець вдався до іншої юридичної техніки, зазначивши про грошові суми, а не про права на них.

За таких обставин соціальні виплати передаються членам сім'ї померлої особи не в порядку спадкування, а в силу сингулярного («неспадкового») правонаступництва на підставі закону, що дозволяє сформулювати низку важливих висновків.

По-перше, право на отримання цих сум виникає у членів сім'ї спадкодавця в день його смерті без необхідності оформлення права на спадщину та дотримання строків, установлених законом для прийняття спадщини.

По-друге, до відповідних відносин не застосовується ст. 1224 ЦК стосовно усунення від права на спадкування, оскільки члени сім'ї не мають статусу спадкоємців.

По-третє, на членів сім'ї спадкодавця не може бути покладений обов'язок задовольнити вимоги кредитора (ст. 1281 ЦК), який виконується виключно спадкоємцями боржника.

По-четверте, ці суми не враховуються при визначенні розміру обов'язкової частки у спадщині (ст. 1241 ЦК), адже не є елементом складу спадщини.

По-п'яте, стосовно нарахованих соціальних виплат не може бути складений заповіт, який є важливим регулятором саме спадкових правовідносин. При цьому таке обмеження свободи заповіту є цілком виправданим, зважаючи на необхідність матеріальної підтримки найближчих спадкодавців осіб.

По-шосте, виплати передаються в повному обсязі одноразовим платежем тому з членів сім'ї, хто звернувся першим, а не розподіляються між ними у рівних частках, як це було б, зокрема, при спадкуванні за законом.

Суми заробітної плати, пенсії, стипендії, аліментів тощо, які належали спадкодавцеві та не були отримані ним за життя, виплачуються членам його сім'ї без участі нотаріуса шляхом звернення безпосередньо до органів або осіб, зобов'язаних провести певну виплату. Тобто в даному випадку не вимагається отримання у нотаріуса свідоцтва про право на спадщину.

Встановлення в законі спеціального правового режиму досліджуваних виплат є реалізацією принципу соціальної

справедливості, що виступає принципом спадкового права та забезпечує захист прав і законних інтересів тих учасників цивільних правовідносин, які потребують додаткового захисту у зв'язку з істотними обставинами. Яскраво виражена соціальна спрямованість спадкового права є його специфікою та не властива цивільному праву в цілому [8, с. 374].

У ст. 1227 ЦК прямо не визначається, хто саме належить до членів сім'ї спадкодавця. Поняття «член сім'ї» широко застосовується в цивільному законодавстві, у тому числі і в нормах спадкового права. Так, у кн. 6 ЦК згадується про членів сім'ї відказоодержувача (абз. 3 ч. 2 ст. 1238 ЦК), членів сім'ї та родичів спадкодавця (ч. 1 ст. 1250 ЦК), членів сім'ї та родичів спадкоємців за заповітом (ч. 4 ст. 1252 ЦК), утриманців спадкодавця, які не були членами його сім'ї (ч. 2 ст. 1265 ЦК). Це питання набуває актуальності з урахуванням того, що в законодавстві відсутній єдиний підхід стосовно віднесення тих чи інших осіб до членів сім'ї. Традиційно дане поняття розглядається в аспекті житлових, сімейних відносин, а також відносин по соціальному забезпеченню.

Враховуючи відсутність у ЦК спеціальної норми, яка б визначала зміст категорії «член сім'ї», до відносин з приводу одержання соціальних виплат, що належали спадкодавцеві, слід застосовувати положення ч. 2 ст. 3 Сімейного кодексу України (далі за текстом – СК): сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Можливість застосування ч. 2 ст. 3 СК в окресленому випадку широко підтримується в юридичній літературі [9, с. 126, 127], [10, с. 138].

За відсутності членів сім'ї спадкодавця право на одержання цих сум включається до складу спадщини та переходить до спадкоємців у межах спадкових правовідносин.

Одним з найбільш складних питань є з'ясування можливості переходу в порядку спадкування права на стягнення виплат, нарахування яких було припинено спадкодавцеві за життя з підстав, не передбачених законом. Йдеться про поширену на практиці ситуацію, коли особа упродовж тривалого часу отримувала соціальні виплати, але за кілька років до смерті нарахування виплат було припинено, зокрема, через ненадання довідки внутрішньо переміщеної особи.

Аналіз практики Верховного Суду з окресленої проблематики свідчить про наявність двох протилежних правових позицій.

Так, в одних випадках Верховний Суд задовольняв позови спадкоємців про стягнення соціальних виплат, зазначаючи, що право на отримання страхових платежів закріплено за особою на підставі положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» і може бути обмежено лише введенням воєнного чи надзвичайного стану на окремій території чи на всій території України. З огляду на це незвернення особи до Фонду соціального страхування України на підконтрольній Україні території після припинення нарахування страхових виплат унаслідок невзяття такої особи на облік як внутрішньо переміщеної не припиняє право її спадкоємців на отримання таких виплат на підставі ст. 1227 ЦК у порядку спадкування (постанова Верховного Суду від 12.02.2020 р. у справі № 642/6946/18, провадження № 61-12734св19; постанова Верховного Суду від 19.05.2021 р. у справі № 243/8684/19-ц, провадження № 61-22401св19).

При цьому в аналогічних правовідносинах Верховний Суд доходив протилежного висновку про те, що потрібно розрізняти право на відшкодування у зв'язку з трудовим каліцтвом, яке нерозривно пов'язане з особою і не входить до складу спадщини, та право на суми відшкодування у зв'язку з трудовим каліцтвом, нараховані за життя спадкодавцю, але не отримані ним за життя. При вирі-

шенні спорів про право на отримання коштів у порядку ст. 1227 ЦК визначальним є те, чи були такі виплати нараховані спадкодавцеві за життя, оскільки лише за умови, що ці суми були нараховані за життя, проте не отримані спадкодавцем, вони можуть увійти до складу спадщини. Право на призначення певних виплат згідно зі ст. 1219 ЦК до складу спадщини не входить. За таких обставин у позовах про визнання права на отримання страхових виплат Верховний Суд відмовляв, оскільки спадкоємець не має права на те, що за життя спадкодавця йому не нараховано, а останній дій уповноваженого державного органу із нарахування страхових виплат не оспорував (постанова Верховного Суду від 09.12.2020 р. у справі № 243/9613/19-ц, провадження № 61-7355св20; постанова Верховного Суду від 26.02.2020 р. у справі № 243/2404/19-ц, провадження № 61-20134св19; постанова Верховного Суду від 16.12.2020 р. у справі № 428/12730/19, провадження № 61-15863св20).

Вважаю, що спадкоємець набуває право на стягнення тих виплат, нарахування яких було припинено спадкодавцеві за життя з підстав, не передбачених законом. Таке право є невід'ємним від суб'єктивного цивільного права на одержання нарахованих особі сум заробітної плати, пенсії, стипендії, аліментів, інших соціальних виплат, та має певну схожість із правом на оспорування правочину, вчиненого спадкодавцем. Зокрема, до спадкоємців переходить право на оспорування правочину, вчиненого та не оспорованого спадкодавцем за життя, що має майновий характер, не є тісно пов'язаним із особою спадкодавця, а через це разом з іншими правами та обов'язками включається до складу спадщини [11, с. 32–36].

Важливо врахувати, що неоскарження особою дій органу державної влади, у повноваження якого входило нарахування соціальних виплат, не зумовлює припинення вже призначених виплат і не позбавляє її спадкоємців можливості спадкувати право на отримання досліджуваних сум. Право вимагати нарахування таких виплат зберігається у спадкодавця в розумінні положень ст. 1227 ЦК, а тому є підстави вважати окреслене право належним спадкодавцеві на момент смерті та здатним переходити до спадкоємців у порядку спадкового правонаступництва. У цьому аспекті принциповим є те, що спадкоємець вимагає стягнення тих коштів, що були призначені спадкодавцеві за життя, проте безпідставно йому не нараховані.

Висновки. Правовий режим сум соціальних виплат, належних спадкодавцеві, але не одержаних ним за життя, залежить від суб'єктного складу відповідних цивільних правовідносин. За наявності членів сім'ї спадкодавця право на такі суми після його смерті не є елементом складу спадщини, у зв'язку з чим грошові кошти передаються цим особам за межами спадкових правовідносин. Фактично законом закріплено переважне право членів сім'ї померлої особи перед її спадкоємцями на отримання соціальних виплат, що належали спадкодавцеві, але не були одержані ним за життя. Таке переважне право є реалізацією принципу соціальної справедливості, що забезпечує захист прав та законних інтересів тих учасників цивільних правовідносин, які потребують додаткового захисту у зв'язку з істотними обставинами.

За відсутності членів сім'ї спадкодавця або у разі відмови від отримання належних померлому соціальних виплат, право на ці суми включається до складу спадщини і переходить до спадкоємців за загальними правилами, визначеними спадковим законодавством.

До спадкоємців у порядку спадкового правонаступництва переходить не лише право на одержання фактично нарахованих спадкодавцеві соціальних виплат, а й право на стягнення тих сум, нарахування яких було безпідставно припинено спадкодавцеві за життя, оскільки спадкодавець мав на них право на час відкриття спадщини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України. Вид. 2, змінене і доп. / за ред. В. М. Коссака. Київ : Істина, 2008. 992 с.
2. Никитюк П. С. Наследственное право и наследственный процесс (проблемы теории и практики). Кишинев : Штиинца, 1973. 261 с.
3. Спадкове право: Нотаріат. *Адвокатура. Суд* : наук.-практ. посіб. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. М. Клименко та ін. ; за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2007. 1216 с.
4. Парасюк В. М., Гринь Л. М. Порушення права на одержання соціальних виплат, які належали спадкодавцеві (аналіз судової практики). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 36. Том 1. С. 124–128.
5. Спадкове право. Практика застосування нотаріусами України / за ред. В. М. Марченка. Харків : ФО-П Лисяк Л. С., 2012. 736 с.
6. Васильченко В. В. Коментар та постатейні матеріали до законодавства України про спадкування. Харків : Одиссей, 2007. 480 с.
7. Спадкове право крізь призму судової практики : монографія / за ред. І. В. Спасибо-Фатеевої. Харків : ЕКУС, 2021. 536 с.
8. Кухарев О. Є. Теоретичні та практичні проблеми диспозитивності в спадковому праві : монографія. Київ : Алерта, 2019. 498 с.
9. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 12: Спадкове право / за ред. проф. І. В. Спасибо-Фатеевої. Харків : ФО-П Колісник А. А., 2009. 544 с.
10. Гузь Л. Є. Практика застосування спадкового права в судовій та нотаріальній діяльності. Харків : Право, 2015. 888 с.
11. Кухарев О. Є. Право на оспорування правочину як об'єкт спадкового наступництва. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 12. С. 32–36.